ОЛЕНЯЧЕ ДЖЕРЕЛО

— Баба*, ти дуже не переживай, — сказала йому дочка Лейля. — Мама скоро вернеться, погостює пару днів, скучить і вернеться.

Вона підійшла до батька, обняла його і зазирнула в печальні очі. По телевізору вже інший виконавець співав веселу пісню, але в Бекірових вухах усе ще звучала пісня про маму…

У суботу Бекір рано вернувся з роботи. Незважаючи, що до заходу сонця було ще далеченько, його золотаве проміння уже втрачало силу. У такі дні традиційно вони ходили до театру чи на концерт, провідати своїх старих батьків або в гості до родичів Гульсюм. Бекір Асанович сьогодні теж захотів провідати тестя. Поїхати до стареньких, довідатися про їхнє здоров’я, а заодно можна буде серйозно поговорити з Гульсюм.

Сьогодні Бекір не натішиться, що, нарешті, став відомий результат відповідального досліду, який проводили багато днів, місяців. Він довів, що під впливом стимулятора є можливість знову підняти зернові, які вилягли внаслідок тривалих дощів або граду. На радощах, притиснувши до грудей букет квітів, загорнутий в тонкий папір, широким кроком поспішав до Гульсюм. Бекіру здається, що сьогодні старі платани шумлять якось по-іншому, начеб вітають його. Він по-юнацькому застрибнув до автобуса, що вже рушав. В автобусі людей небагато. За якусь мить Бекір звернув увагу на дівчину на задньому сидінні: вона була задумливою і сумною, чимсь була схожою на Гульсюм у молодості. Дівчина дивиться у вікно, але нічого там не бачить. Бекір Асанович вийняв з букета дві білих і одну червону троянди і підійшов до дівчини.

— Це вам, — сказав він, подаючи квіти, — але будьте обережні, є колючки.

Дівчина від несподіванки здригнулася, затим, отямившись, усміхнулася і взяла троянди.

— Дякую! — сказала вона.

— Так уже краще, не хнюптеся, намагайтеся більше усміхатися і все буде добре.

Бекір Асанович вийшов з автобуса далеченько від дому батьків Гульсюм. Він любив пройтися пішки. Цей район побудували не так давно, всього чотири роки тому. Висаджені дерева ще молоді, доросли тільки до другого поверху.

Незважаючи на те, що район ще новий, магазинів багато і з деяких пахне хлібом. Цей запах здається Бекіру найприємнішим. За запахом він визначає, з якого сорту борошна і що і саме випікають: хліб, коржі чи калачі.

Наближаючись до дому, він зайшов до магазину й купив стареньким пачку кави, а Гульсюм коробку монпансьє.

Ще недавно цей район Ташкента прикрашали вузенькі звивисті вулички, на яких за земляними огорожами ховалися приліплені один до одного будиночки. Зараз трудно упізнати ці місця. Широкі вулиці, багатоповерхівки, прикрашені національними орнаментами, повсюди посаджені дерева, квіти, в найнестерпнішу спеку вони дають життєдайну прохолоду.

Бекір Асанович повернув праворуч, до вимощеної булижником вулиці. Тут ще лишилися приватні будинки. Із-за високих огорож виглядають гілки вишень, абрикосів, яблунь.

Нарешті, знайомі ворота. Вони заперті зсередини. Постукав. У дворі почулися звуки, начеб в домі очікували, що хтось прийде.

— Хто там? — долинув дзвінкий голос Гульзар.

— Відчиняй, дочко, це я.

Тільки-но хвіртка відчинилась, Гульзар кинулася в батькові обійми. Вона обвила його шию гарячими ручками і щебетала безперестанку.

— Як тільки в двері постукали, я відразу зрозуміла, що це ти. І їм казала, що сьогодні тато прийде. Мама не повірила. Я сказала їй: "Ходімо до нас додому". А вона не погодилась. Сказала: "Нам там робити нічого, тато на роботі".

Поки батько йшов до дому, по вистеленій цеглою доріжці, дочка розказала йому усі новини.

— Як справи в школі?

— Нормально. Мама сама щодня проводжає мене до школи. Звідси зовсім недалеко.

— А як успішність, трійок нема?

— Не повинно бути, хоча… Мама мою кофту загубила, — перемінила тему розмови дочка, — запитувала в шкільного сторожа, в чергових, але марно — не знайшла…

— А де ти її загубила? — сміючись над хитрістю дочки, спитав Бекір.

— Мабуть, в класі лишила.

— У твоєму класі мама кофту загубила?

— Але ж вона не знайшла… Отже, — вона загубила…

Побачивши зятя, теща вийшла до передпокою привітатися з ним. А Гульзар звісила ноги, мовляв, "відпусти мене". Як тільки батько поставив її на ноги, дівчинка вбігла до кімнати і вигукнула:

— Мамо! Тато прийшов! Я ж вам казала, що прийде!

Теща, поправивши на плечах шаль, обійнявши, привітала зятя.

— Як поживаєте? Як здоров’я батька?

— Живі-здорові, слава Богу, не скаржимось. Тільки в батька спина болить… — Проходь, проходь, синку, ласкаво просимо.

Бекір, роззуваючись, спитав:

— Гульсюм затрималася у вас, чи все з нею гаразд, мамо?..

Теща, подаючи капці, відповіла:

— Сам спитай, синку, я не хочу втручатися у ваші справи…

Запросивши зятя до хати, теща пішла на кухню готувати каву.

Гульсюм сиділа на дивані, пришивала комірець до шкільної форми дочки. Коли увійшов Бекір, вона навіть не підвела голови.

— Селям!* — зупинившись посеред кімнати, промовив Бекір. Геть як в юності розгубився, не знаючи що робити.

Гульсюм кивнула головою, перекусила нитку. Бекір почувався незручно, не знав, підійти й сісти поруч з дружиною чи піти, начеб і насправді був винуватий. Помітивши на столі вазу, наповнив водою і поставив до неї квіти.

З кухні долинув тещин голос: — Гульзар, йди, внучко, сюди! Допоможи-но мені, приготуємо вечерю.

Дівчинка побігла на кухню.

— Весь день бігає, — промовила Гульсюм, не підводячи голови, — уроки не заставиш виконувати, іграшки набридли. Коли бабуся збирається що-небудь готувати, не відходить від неї, мабуть, кухаркою буде.

— Дуже добре, хай вчиться. Нинішній молоді це не цікаво. Якщо так і далі піде, то скоро з наших столів зникнуть страви національної кухні — янтик, сарибурма, катлама…

— Ти знову жартуєш, я сама також не дуже… — нарешті Гульсюм підвела голову, подивилася в очі Бекіру і, як у перші дні їхнього подружнього життя, вся зашарілася.

Бекір сів поруч з дружиною, стиснув її руку, в її очах зблиснули сльози.

— Перестань! Ну, що трапилось? — тихо спитав Бекір.

Гульсюм кинулася до нього, обняла, сховала заплакане обличчя в нього на грудях, але не могла стримати сліз.

— Ну, що трапилось, чого ти плачеш? Заспокойся, — розгубившись, промовив Бекір, — повір, і приводу для сліз нема…

— Вірю, вірю! — сказала Гульсюм, — я винувата, пробач мені… Дурна я… Дякую, що прийшов! Я за ці три дні ледь з глузду не з’їхала. І додому вернутися посоромилась… Від того, як я вчинила, самій соромно стало…

— Візьми себе в руки, не зручно… — сказав Бекір, погладивши її по голові. — Раптом твої батьки увійдуть, подумають, що ми сваримось…

Гульсюм зніяковіло подивилася вбік. Витерши сльози, трохи заспокоїлась.

— Коли б ти знав, як я страждала ці три дні. Хіба можна бути такою дурепою? Хтось нерозумно пожартував, а я, не задумуючись, "проковтнула" цей жарт. Хто може так невдало пожартувати?

— Це не дуже схоже на жарт, Гульсюм, але ти повинна знати — у цьому світі в мене немає жінки ріднішої, ніж ти…

— Отже, окрім Лейли і Гульзар в тебе нема інших дітей?

Бекір Асанович на підтвердження її слів кивнув головою.

— А лист… Його треба спалити й забути. Як гадаєш?

Гульсюм перегодом подивилася на чоловіка і промовила:

— Гадаю, треба докопатися до суті справи, тоді і ти, і я позбудемося такого стану. Тобі потрібно знайти людину, яка написала цього листа…

— Я так само гадаю, — сказав Бекір. — Нам треба разом поїхати туди. Подивишся місця, де я народився, відпочинемо, а заодно і…

Гульсюм долонею затулила Бекірові рот і заперечливо похитала головою.

— Я ж брала відпустку, коли Гульзар хворіла на скарлатину, ти забув?

— Ні, не забув, але ж ти за свій рахунок хотіла взяти, хіба ми не так домовлялися?

— Легко сказати… Влітку й так на нашому комбінаті технологів не вистачає. Чи можу я в такий час проситися у відпустку?.. Ні-ні, — сказала Гульсюм, усміхаючись, — їдь сам, мене все одно не відпустять.

Почулися кроки. Гульсюм відсахнулася від чоловіка і знову почала займатися доччиною сукнею, так, начеб і не припиняла роботу. До кімнати увійшов тесть. На голові — каракулева шапка, на ногах — вовняні шкарпетки і повстяні капці.

— Ласкаво прошу, синку. Вибач, здійснив вечірній намаз. Якщо ми, старики, не будемо каятись… Ми і за себе, і за вас молимось.

Бекір встав і шанобливо поцілував тестеву руку.

— Як ваше здоров’я, баба? Мама каже, що у вас спина…

— Е-е, мама багато чого накаже. Слава Богу, не скаржусь. Яка рація скаржитись на болі у моєму віці, синку? І потім, здоров’я людини — в її руках.

Старий сів на диван і запросив зятя сісти поруч.

— Ну як твої справи? Чи скоро почнемо висівати новий сорт пшениці?

— Скоро, — усміхаючись, сказав Бекір, — будемо вирощувати такі урожайні сор-ти пшениці, щоб з кожного колоска можна було хлібину спекти.

— Гульсюм казала, що до тебе німці в гості приїжджали.

— Приїжджали.

— Колись ти воював з ними, дивом врятувався, а зараз вони цікавляться, як ти пшеницю вирощуєш?

Бекір промовчав. А що можна сказати? І справді, якби Олексій, що з-під Тули, Альберт з Ліона, Улькер із Сімеїза, Стефан з Праги, Фарід із Стерлітамака, Байтемир із Фрунзе та багато інших були б сьогодні живі, скільки б гарних сортів пшениці виростили, а скільки захоплюючих романів, поем написали б. Їх уже ніхто і ніколи не прочитає, ніхто не дізнається, які чудові картини створили б вони, або які необхідні машини винайшли, які наукові досягнення стали б відомі світові! Можливо, й життя було б зовсім іншим, але їх нема і їхні думки пішли разом з ними. Серед дітей, знищених в концтаборах, були майбутні Ейнштейни, Мічуріни, Менделєєви, Достоєвські.

Старий тяжко зітхнув і, начеб продовжуючи думку Бекіра, промовив:

— Прокляті фашисти… Вони не тільки вбивали людей, вони намагались знищити їхнє майбутнє…

— Прибулі гості — це не ті німці, баба, — сказав Бекір, — вони інші…

Бабуся відчинила двері перед Гульзар, яка входила до кімнати. Дівчинка обережно несла перед собою велику мідну тацю, на якій стояла цукерниця, маленькі чашечки і димілася турка. Мати встала, щоб допомогти дочці, але батько, поклавши руку на плече, зупинив її і, усміхнувшись, промовив:

— Посидь, вона сама…

Гульсюм, не відводячи погляду від дочки, сидить, як на голках: якщо знадобиться — кинеться допомагати…

Гульзар, поставивши тацю на стіл, підстрибом помчала на кухню. Кімнату наповнили пахощі міцної кави. Старий розлив напій у філіжанки.

"Цікаво, чи старенькі знають причину, чому Гульсюм уже кілька днів гостює тут? — міркував Бекір, смакуючи каву. — Мабуть, знають, дочка від них нічого не приховує...". Як би там не було, Бекір був задоволений, що батьки дружини ні про що у нього не розпитували, начеб вони нічого не знають.

— Мені здається, вони там чебуреки збираються смажити, ви тут розмовляйте, а я піду допоможу їм, — сказала Гульсюм, допивши каву.

Та коли Гульсюм вийшла з кімнати, чомусь і розмова перервалась; старий сидів, погладжуючи бороду і вуса. Він першим порушив мовчанку. Показавши на великий килим, що висів на стіні, промовив:

— Так, синку, життя схоже на цей килим. Скільки на килимі узорів, стільки ж і вузликів, але люди дивляться тільки лиш на красу, вузликів не видно, вони повинні бути сховані. Якщо ці вузлики буде видно, килим ніхто не купить...

Бекір пив каву і намагався зрозуміти, до чого схиляє старий. Допивши каву і поставивши філіжанку на тацю, старий промовив:

— Гульсюм розказала нам про цей лист... Я не знаю, що це за лист. Але ми з дружиною сказали Гульсюм, що, мабуть, хтось пожартував. Правду знаєш тільки ти і Всевишній.

— Баба, я вам слово даю...

Старий відразу підняв руку, зупинивши його.

— Стривай, не перебивай мене. Послухай, потім скажеш, а там сам знаєш, як серце підкаже, так і роби... Що вдієш, в молодості людина й

помилятися може… Якщо в тебе десь росте дочка, забувати про неї — гріх. Бог не вітає такого. Отже, ти мусиш і за неї переживати. Словом, Гульзар і Лейля — твої діти, але й ця дівчинка не чужа тобі. Знайшлась, значить, Всевишній так захотів.

— Я від щирого серця кажу, баба, у цій справі щось незрозуміле відбувається! — серйозно сказав Бекір.

— Я повторюсь, тобі видніше, але якщо щось незрозуміле, треба докопатися до істини. Знайди цю людину, поговори. Але треба знайти. Не думай, синку, що нам, старим, легко.

— Правильно кажете, баба, очевидно мені слід буде поїхати. Я запропонував Гульсюм поїхати разом, але вона не хоче.

— І правильно. Справа непроста. Дружина тут тобі може тільки заважати. Краще сам поїдь.

Старий зняв з ніг капці, лишившись у вовняних шкарпетках. Він любив сидіти на матраці, що лежав на підлозі, простягнувши ноги. Цю кімнату старенькі виділили спеціально для себе і обставили її відповідно. Підлога застелена повстяним покривалом, а під стінами атласні матраци і приставлені до стіни великі оксамитові подушки. Біля лівої стіни дві шафи, в одній — складені один на одного матраци і ковдри, в другій — посуд, в кутку — кона — круглий обідній стіл на коротких ніжках.

На почеснім місці висів Коран у шкіряному чохлі, над дверима — сури з Корану, написані золотими літерами. Цей Коран протягом ста років переходить від одного покоління до іншого. Тестеві дістався від діда, а дідові від його батька…

Бекір Асанович любить сидіти в цій кімнаті. Тут нема столів із стільцями, якими наповнені інші кімнати, багато вільного місця. Ця кімната нагадує Бекіру кімнату його покійних батьків.

До кімнати увійшла Гульсюм.

— Де будемо вечеряти — тут чи в обідній кімнаті?

— Тут, тут, — сказав Бекір.

* * *

До Махмуда Расуловича Бекір зміг потрапити лише під кінець робочого дня. Директору зовсім не подобається, що всі хочуть йти у відпустку в один і той же час, бо графік відпусток складається заздалегідь. Цього року Бекір збирався відпочивати на початку осені. Певно, тому, коли Бекір почав викладати своє прохання, директорове обличчя зробилося "кислим". Дивлячись на вираз обличчя директора, Бекір зрозумів, що він не погодиться і, не роздумуючи, розказав йому усе, як є.

Трохи помовчавши, Махмуд Расулович промовив:

— Питання справді непросте, — він пильно дивився на Бекіра і в його погляді читалося: "Мабуть, справді там десь живе твоя дочка, а ти ходиш тут, наче й не було нічого..." — А що тут вдієш, треба їхати, — сказав він, підписавши його заяву.

Бекір Асанович подякував директору і, потиснувши руку, вийшов з кабінету. Та невдовзі йому знову знадобилося повер-нутися сюди.

Влітку за день до вильоту складно купити квиток на літак, та ще й в напрямку Чорного моря. Не лише Бекір, а й всі працівники інституту, коли виникали проблеми, зверталися до директора, тому що Махмуд

Расулович завжди знаходив вихід з будь-якої ситуації. Ось і зараз, за допомогою Махмуда-ака* було виділено одне місце в літаку, що відлітав завтра вранці. Так було вирішено проблему з квитком.

* * *

Бекір Асанович вернувся до лабораторії в піднесеному настрої, так, начеб камінь упав з душі. Робочий день скінчився швидко. Попереду — місяць відпустки…

У лабораторії вже нікого не лишилося, тільки Зайнаб була заклопотана своїми справами:

— Не встигла, вибачте, — сказала вона, заїкаючись.

— Нічого, я тобі не заважатиму, — відповів Бекір Асанович.

Він уважно оглянув, як проростає пшениця під скляним ковпаком, який встановлено для створення штучного мікроклімату. Крізь скляний ковпак було видно не тільки пшеничні паростки, а й коріння, яке, пробившись крізь сухий шар землі, тягнеться до води, залишеної на дні банки. Отже, дослід проходить вдало.

Бекір Асанович залишив для старшого лаборанта стисло викладені рекомендації для подальшої роботи. Трохи подумавши, дописав, що коли зможе, зателефонує звідти, куди їде.

Виходячи з кабінету, у дверях зіштовхнувся зі своїм аспірантом Турсуном Мухтаровим. Схоже, Турсун шукав його. Він був схвильований, чорні, як дві тернинки, очі стривожено дивилися на Бекіра Асановича.

— Це — правда, що ви їдете? — запитав він.

— Правда, треба піти у відпустку.

— А як же наші справи?

Бекір Асанович узяв Мухтарова під руку і пішов з ним коридором. Пройшовши кілька кроків, бажаючи заспокоїти аспіранта, сказав:

— Я тільки на місяць їду.

— А чому так несподівано… Не можна на вересень перенести? Ви ж казали, що збираєтеся відпочивати восени?..

Бекір Асанович дуже добре розумів стан Мухтарова. Аспірант Турсун ще недавно закінчив дисертацію і про це скоро буде дано оголошення в газеті. В такий час, тобто в такі відповідальні для аспіранта дні, його залишає науковий керівник. Протягом трьох років Турсун працював над дисертацією: скільки безсонних ночей провів, багаторазових дослідів і коли, здавалося б, закінчив — на тобі…

Дивлячись Турсуну в очі, Бекір Асанович читає його думки, але ж сам він не в ліпшому становищі.

Вони сперечалися, стоячи на східцях біля дверей, нарешті, усміхнувшись, Бекір Асанович сказав:

— Не хвилюйся, Турсуне, до твого захисту дисертації я вернуся. Тепер вислухай мене: доглядайте за нашою експериментальною пшеницею. Її доля у наших руках: чи зможемо ми вирощувати стійкий до засухи сорт пшениці, чи ні.

— Ви не хвилюйтеся, я зроблю усе від мене залежне, — запевнив Турсун, — але, Бекіре Асановичу, вам обов’язково треба поїхати?

— Обов’язково треба їхати! Розумієш, Турсуне, іншого виходу нема.

Турсун розуміюче закивав головою. Бекір Асанович по-дружньому поплескав його по плечу.

— Тоді бажаю вам щасливої дороги. Може, вас проводжати треба? — запропонував Турсун.

— Дякую. Я замовив таксі, вранці приїде.

Потиснувши один одному руки, вони розійшлися.

* * *

Вранці наступного дня, коли Бекір похапцем пив чай, Гульсюм готувала йому в дорогу необхідні речі. Хоч ще не було й сьомої години, під вікном просигналило таксі.

— Не поспішай, їж, почекає, — промовила Гульсюм.

Вона виглянула у вікно і помахала рукою таксисту, мовляв, почули, скоро вийдемо.

Бекір увійшов до дитячої кімнати. Діти солодко спали. Він не захотів їх будити, трохи постояв поруч, потім тихенько вийшов.

Гульсюм щось докладала до валізи. Увечері вона сказала чоловікові, що хоче провести його до аеропорту. Але ж… Сонних дітей не залишиш самих і до того ж на дев’яту потрібно йти на роботу.

До таксі вони вийшли разом. Поставивши валізу на заднє сидіння, Бекір обійняв дружину і поцілував у щоку.

— Неспокійно мені дуже, — намагаючись усміхнутися, тихо мовила Гульсюм.

— Є привід… адже чоловік на висоту в дев’ять тисяч метрів піднімається…

* * *

…Звідкись долинув дзвінкий дитячий сміх і перед ним виринуло личко дівчинки: вона була начеб чимось збентежена, рот напіввідкритий, видніються зу-би-перлинки. Брови урозліт — викапана Люба!

Серце схвильовано забилося, він знову кинув погляд услід зграйці дівчаток, яка з веселим сміхом помчала схилом узгірка. Він силкується пригадати риси обличчя цієї дівчинки, а перед очима постає образ Люби…

Одягаючись, він помітив за озерцем на узгірку жінку. Вона з’явилася, коли Бекір милувався горами. Він устав і, тримаючи в руці шкарпетку, яку не встиг надіти, дивився в її бік. Жінка, зупинившись на узбіччі дороги, дивилася на нього. Бекірове серце забилось сильніше. Жінка стягнула з голови хустку, перекинувши косу на груди:

— Борько… — вигукнула вона, простягнувши руки.

Бекір босий, перестрибнувши через джерельце, ледве дихаючи, вибіг на узгірок. Поспішав, боячись, щоб вона не зникла. Ухопив її руки своїми, припав губами спочатку до одної, потім до другої. Любині очі не змінилися, тільки голубизна трохи потьмяніла, ніби до них долили джерельної води, а довкола з’явилася "павутинка" зморщечок. Волосся зачесане і заплетене; у косах з’явилися волосинки, схожі на білі ниточки.

Люба обняла Бекіра за шию зі словами:

— Мені Раїса сказала. Відразу сюди примчала. Я знала, що ти обов’язково приїдеш сюди.

Бекір, не промовивши жодного слова, гладив її плечі. Звичайно, він повинен був бути тут, де ж іще?! Його бажання піти туди, до старого млина, і те, що Люба, почувши про приїзд Бекіра, залишила свою бригаду і прибігла сюди, про таке кажуть — в один час народились.

Люба відступила на крок. Її сміх не змінився, губи трохи зблякли, брови, як і раніше, грайливі.

Бекір узяв її під руку, вони потихеньку зійшли з узгірка, обійшли джерело, попрямували до колись улюблених місць. До їхньої зустрічі Бекірів піджак був розстелений саме в цьому місці. Помітивши його, Люба скоса зиркнула на Бекіра і подумала: "Отже, він давно прийшов сюди, згадав далеке минуле". Люба сіла на піджак і, скинувши з голови хустку, прикрила нею оголені коліна.

Коли Бекір трохи отямився від несподіваної зустрічі, помітив, що він босий і холоші його штанів мокрі. Та Люба на це навіть не звернула уваги. Бекір, усміхнувшись, сів поруч з нею.

Люба зморщилась, ніби її діймав біль, запитала в Бекіра:

— Де ти був досі?

— Дуже далеко, Любо…

— Про мене, звичайно, забув?

— Дуже довго не міг забути, дуже довго…

— А чого звісточку не прислав?

— Якби була можливість, повідомив би…

— Ну, як жив, де бував?

— Ні, спочатку з тебе почнемо. Наскільки я зрозумів, у тебе є доросла дочка?.. — Бекір помітив, що Люба здригнулась.

Вона опустила голову. Її натруджені руки погладили хустку, що лежала на колінах. Люба довго сиділа мовчки. Бекір ждав. Тяжко зітхнувши, вона сказала:

— Звичайно, я повинна тобі усе розказати, повинна пояснити…

— Ти мені нічого не винна, — сказав Бекір, але, відчувши, що вийшло якось грубувато, додав: — Якщо тобі важко про це говорити, можеш не говорити.

— Ні, ні, я повинна розказати тобі усе, як є, — сказала Люба, нагадавши ту вперту Любу, яку він знав раніше. — Я повинна розказати. Слухай.

Люба неспішно говорить, інколи замов-кає, намагаючись взяти себе в руки. А перед Бекіровими очима постав той нещасливий осінній день сорок третього року, що докорінно змінив їхні долі…

* * *

…Незважаючи на те, що був тільки полудень, ліс поринув у тишу, ніби потемнів. Якби Люба з Бекіром не розбалакували і не сміялись, а, зібравши хмиз, відразу вернулись додому, може, й не сталося б того жахливого випадку. Самі не помітили, як з уже безлистих дерев вони,

захопившись, наламали стільки сухого гілляччя, що дай, Боже, сили донести ті дрова додому. Коли почав накрапати дощ, вони заквапились. Бекір зробив дві в’язанки хмизу. Закинувши дрова за спину, вони швидко попрямували до дороги через ділянку лісу, засаджену фундуком. На щастя, покрапавши, дощ припинився, і сонячні промені пробивалися крізь дерева, лиш верхівки сосен були темними. Під ногами шерхотіло опале листя. А від дороги долинало поскрипування коліс, що означало: вони йдуть у правильному напрямку, — дорога близько.

— Не стомилася? — запитав Бекір, обернувшись до Люби, яка йшла за ним, — якщо стомилася, давай відпочинемо трохи.

— Вийдемо на дорогу, потім відпочинемо, — відповіла Люба.

Обігнавши Бекіра, вона пішла попереду. Інколи зупинялася на якусь мить, щоб якомога вище підтягнути в’язанку, що сповзала по спині донизу, нагиналася вперед, і тоді в неї трохи піднімалася догори спідниця, оголюючи сильні, засмаглі ноги, від яких Бекір не міг відірвати погляду.

З боку дороги долинув шум. Люба, скинувши зі спини на землю ношу, витерла рукавом розпашіле обличчя. Може, якби Бекір так само, як і Люба, з вигуком "ух-х-х!" поклав в’язанку на землю і сів на неї, усе було б по-іншому. Треба ж було йому виходити на дорогу?!

Коли Бекір, розсунувши руками кущі, що росли понад дорогою, вийшов на неї, просто остовпів. За два кроки від себе побачив Михайла, який на другий день після приходу німців у село почав прислужувати їм, одягнувши уніформу поліцая. А попереду нього, понуривши голови, йшли кілька молодих людей з торбинками за спиною. Бекір не відразу впізнав в них односільчан: вони були бліді і пригнічені. Три чи чотири німецькі солдати з автоматами напереваги кудись їх вели. Один поліцай з гвинтівкою на шиї вів за вуздечку коня, запряженого у віз, на якому лежали мішки, ящики, вузли.

Серед тих, кого вели, першим помітив Бекіра Костер. Бекір упізнав його за яскраво рудим чубом. Костер зробив рукою жест, мовляв, утікай геть, та, помітивши, що Бекір стоїть, мов укопаний, не витримав, закричав:

— Утікай! Облава!

Спочатку Михайло розгубився, а потім, отямившись, зняв з плеча гвинтівку. Бекір, кинувши на землю дрова, шмигнув у кущі.

— Тримайте його, собаку! — зарепетував Михайло.

Пролунали постріли. Бекір чув лиш потріскування сушняку, лайку — за ним гналися. Праворуч, серед молодого сосняку, то з’являється, то зникає біла Любина блузка. Аби привернути до себе увагу тих, хто гнався за нею, Бекір, обдираючи руки й обличчя об гілки кущів, різко повернув праворуч. Спіткнувшись через пеньок, упав і тільки-но хотів підвестися, як хтось вдарив його по голові твердим предметом. Два чи три чоловіки навалилися на нього і, викрутивши руки за спину, зв’язали.

Підштовхуючи прикладом у спину, його вивели на дорогу до полонених. З цієї миті багато років поспіль Бекір думав, що Любі пощастило втекти. Навіть, якщо попався сам, він сподівався, що врятував її. Але все сталося інакше…

Того трагічного дня, зрозумівши, в чому річ, Люба втікала, не озираючись, падала, чіплялася за гілляччя, спотикалася об коріння і пеньки, миттєво підхоплювалася і знову бігла. Урешті-решт вона задихалася настільки, що притулилася спиною до сосни, притиснувши руки до грудей. Вона так сильно задихалася від бігу, що в неї паморочилось в голові, перед очима розпливалися кольорові кола, захотілося впасти на землю і трохи відпочити. Але страх не давав спокою, Люба роззирнулася, їй почувся шелест, тріск обламаної гілки, швидкі кроки по сухій траві. Вона прислухалася, завмерши від страху,

але нікого довкола не побачила. Трохи отямившись, задумалась, як знайти Бекіра. Вона не сумнівалася, що Бекіру вдалося втекти, тому що Бекір бігає прудко і так просто не дасться в руки ворогів. Хотіла погукати, але побоялася, що можуть почути німці. Не знаючи, що робити, задумалась. Та несподівано почула шурхіт опалого листя за кущами. Німецький солдат, схоже, давно її помітив і, розкинувши руки, наче збирався ловити курку, на напівзігнутих ногах повільно наближався до неї.

Люба, розуміючи, що це не сон, а реальність, поправила волосся, що прилипло до спітнілого чола. Не відриваючи погляду від фашиста, позадкувала за дерево. Вона бачила єхидну посмішку на обличчі ворога і те, що його погляд спрямований на когось позаду неї. Хотіла озирнутися, та цієї миті чиїсь волохаті руки, обхопивши її позаду, стиснули, як лещатами. Дівчина вкусила його за плече, солдат скрикнув, розімкнув руки, але в неї потемніло в очах від удару під вухо.

Посміхаючись, до них наближався другий фашист. А той, що був поруч, скрутив її руку за спину так, що Люба вже й вкусити його не могла. Він притиснув її до дерева, його гарячий подих ударив їй в обличчя. Люба щосили намагалася вирватись з його пазурів, та сили були не рівні… А фашист, посміхаючись, сказав:

— Я — допомога… — і рвонув Любу за комір блузки. Гудзики розлетілися вусібіч. Люба, розгубившись, плюнула їм в обличчя, але від другого ляпаса — знепритомніла. Зібравши останні сили, вона гукнула:

— Борько-о-о!..

Злякавшися крику, птахи з шумом зірвалися з дерев, немов клапті сажі, що летять угору під час пожежі. Любин крик прокотився лісом і, відлунившись об ближні гори, — затих. Каркаюче вороння, як чорна хмара, закрило небо, сонце, на землю впала чорна ніч…

* * *

— Про це я нікому не розповідала, посоромилась, — сказала Люба. — Тоді я подумала, що не зможу більше жити, плакала, переживала, нічого не їла…

Я вся почорніла від горя, висохла на тріску. Мама все допитувалась: "Що з тобою, дочко, де болить? Ти захворіла?" — роблячи біль ще більшим, ятрила рану. Аби не плакати при ній, я кусала губи. Не могла облегшити душу, не розказувала про своє горе. Хотілося рвати на собі волосся, кричати. За ніч подушка промокала від сліз.

Не виходила з дому цілий місяць, здавалось, що коли вийду, побачивши мене, всі тикатимуть пальцями: "Ось ця безсоромниця, яка жила з фашистами!".

У мене все змінилось, почала паморочитися голова, хотілося солоного і різкого.

Тривалий час я не розуміла, в чому причина, а коли зрозуміла, хотіла повіситись, але думки про маму зупиняли мене… Стрибала з дерев, піднімала важке — усе марно…

Мама першою зрозуміла, у чому річ, посадовила мене поруч з собою, обняла за плечі і запитала: "А хто батько, дочко?". А сама не може стримати сліз. Я уперше їй збрехала. Захлинаючись сльозами, я сказала: "Мамочко, ми з Бекіром хотіли одружитися, його забрали фашисти, а що мені тепер робити, як бути?", припала до маминих грудей, ридала…

Мама задумалась на мить, а потім підбадьорила мене, сказавши:

— "Що вдієш, дочко. Якщо він насправді тебе любить, рано чи пізно вернеться, тоді й одружитесь".

Коли народилася дочка, нікому не довелося пояснювати, хто її батько. "Мабуть, Асанів син свій "дарунок" залишив". "Михайлові казали, коли-небудь дочка тобі "подаруночок" принесе...". "Бекір знає свою справу...".

Знаєш, Бекіре, я зовсім не ображалася на ці розмови, навпаки, була рада їм. Вони врятували мене від великого горя.

Дитина народилася, а я була не рада їй. "Не показуйте мені її, заберіть, щоб очі мої не бачили..." — кричала я, як божевільна. Усі думали, що я з глузду з'їхала.

Бідна моя матуся умовляла мене: "Дитинку погодувати треба". А я дивлюся на неї, як божевільна, бо й справді тоді була дуже розгублена. Сповите дитя принесли і поклали біля мене на ліжко. Я миттю повернулася до стіни. Немовля почало плакати, я грубо штовхнула його. Мама почала мене сварити. Я давно не чула від неї таких слів.

На щастя, в сусідки була маленька дитинка, вона доглядала й за моєю дочкою.

Одного вечора зібралися сусіди, літні люди і прийшли до нас, щоб мене повчати. "Побійся Бога, дочко, хіба можна відвертатися від своєї дитини, вона ж кров і плоть твоя, Бог дає людині душу, ти перед Богом в одвіті...".

Я слухала мовчки, потім не витримала, грюкнула дверима, пішла до своєї кімнати.

Виходячи від нас, жінки похитували головами, здивовано поглядали на мої вікна, а матері сказали: "Лихий поплутав, дочку обов'язково до бабки поведи...".

Вранці наступного дня мама привела попа. Піп узяв мене за руку, посадовив поруч з собою, почав читати молитви, хотів вигнати з мене бісів.

Я настільки втомилася від усього, що вирішила покінчити з усім раз і назавжди. Як тільки піп пішов, я сповила дочку, взяла на руки і сказала мамі:

— Я вийду, трохи провітрюсь.

— Йди, дочко, прогуляйтеся, — сказала вона і, радіючи, подумала: "Бог почув наші молитви".

Довго я йшла вздовж поля, дорогами, якими ми з тобою ходили. Довкола співають пташки, бджілки перелітають з квітки на квітку — усе живе насолоджується життям, начеб після вигнання фашистів не тільки люди, а й усі живі істоти радіють. Не чути пострілів, тільки в моїй голові рояться чорні думки. Ноги самі привели мене до цього озера. Зійшла я на вершину скелі, де ти любив сидіти, й подумала: "В одну мить звільнюся від усіх мук, брехні, ганьби, страждань!". Вода начеб потемніла, загойдалась, ніби готова була мене проковтнути! Побачила я своє відображення, як в дзеркалі, простягла руки вперед, от-от кину дитину… Коли дивилася в холодну чорну воду, неначе сама мерзла, тряслась, як в лихоманці… Та не можу розімкнути рук, так начеб хтось зав’язав мені їх невидимими нитками, не можу кинути вниз дитину!.. Цієї миті я згадала, як батько кидав у мішок цуценят нашої собаки Арапки, щоб потопити їх в річці. Це було троє маленьких цуценят ще з нерозплющеними очима. Біжу я слідом і прошу: "Таточку, не вбивай, я сама буду за ними доглядати, не топи!..". Він навіть не озирнувся, прийшовши, кинув їх на самісіньку середину річки. Тоді у мене потемніло в очах і я упала, знепритомнівши.

"Що я роблю, що р-о-бл-ю-ю?": ця думка стрілою пронизала мою свідомість. Спочатку я злякалась, потім душа наповнилася жалістю,

начеб в мені розтанув шматок крижини, несподівано прокинулась любов до цього нещасного немовляти… Пригорнувши дитину до грудей, я кинулася геть від води. Упала, плачучи, на землю, почала цілувати дитинку. Трохи заспокоївшись, уперше погодувала її. З цієї миті я відчула себе матір’ю. Ця малесенька людинка — моя дочка! А я — її мати… І годувала, й плакала, сльози капали на личко дитині, але це вже були сльози радості…

У людському серці милосердя має бути більше, ніж злості, тільки тоді можна бути людиною… я прямісінько на траві заснула поруч з дочкою.

Коли я прокинулась — побачила маму. "Багато часу минуло, а вас усе нема та й нема, розхвилювалася, пішла шукати". Тут же, разом з мамою дали нашій дівчинці ім’я, назвали її Вірою, бо цього дня повірила людям, повірила, що на світі, крім зла, живе й добро і що бути матір’ю — не ганьба, а щастя. А після того, як люди повірили, я й себе змусила повірити в те, що почуття, які були між нами, подарували нам цю дівчинку…

Коли Віра виросла й запитала у мене: "Хто мій батько?", я розказала їй про наше чисте й світле кохання…

Люба змовкла.

До балки, де вони сиділи, вже не пробиваються сонячні промені, вода здається чорною. Очерети стоять, як якісь чудовиська, нав’ючені ношею. Люба дивиться туди, де ще є сонячне світло, на протилежний схил. Поки вона розповідала про все, що з нею трапилось, жодного разу не поглянула на Бекіра, навіть якщо й подивилася б, то нічого б не зрозуміла, дивлячись на скам’янілий вираз його обличчя.

Бекір мовчить. Йому б знайти слова, котрі могли б пом’якшити розбурханий Любин біль, але, як на зло, такі слова не спадають на

думку. Нарешті, не знайшовши слів, обійняв Любу за плечі, поцілував її в щоку.

Вона поглянула на Бекіра очима, повними сліз:

— Ти мені пробачив? Скажи, що мені треба зробити, щоб ти мені пробачив?

— Це ти мені вибач за те, що я тоді не зміг тебе вберегти від рук катів. Пробач.

Взявши її руки в свої, поцілував.

Сонце вже сховалося за високими горами. На землю спускався вечір. Прохолодний вітерець шелестів листям. Люба пощулилася від холоду. Бекір встав на ноги і подав їй руку. Стріпнувши піджак, накинув Любі на плечі. Оминувши озерце, вони вийшли на дорогу і попрямували до села. Люба, узявши його під руку, намагалася йти за ним в ногу. Дорога, вкочена колесами автомашин, впиралася в зелень дерев, що виднілися попереду, а за ними проглядали будиночки під черепицею.

Несподівано перед ними з’явилася постать дівчинки. Люба здригнулась:

— Віро, що трапилось?..

Коли до них лишалося кілька кроків, дівчинка раптом зупинилася, зім’явши хустку в руці. Бекір відразу упізнав у ній ту дівчинку, що зустрілася йому в лісі з квітами в руці. Як і в лісі, вона знову дивиться на Бекіра "Любиними очима", — викапане його перше кохання! Дівчинка чекає, вона хоче взнати, хто цей дядько — родич чи гість…

Усміхнувшись, Бекір ступив крок до неї:

— Добридень! Це я… — сказав він.

Обличчя дівчинки засяяло радістю, підстрибнувши, вона кинулась йому на шию.

— Добридень, таточку, я тебе знайшла!

— Вірно, дочко, ти знайшла…

Озирнувшись, Віра помітила, що мама витирає хусткою очі.

— От бачиш? А ти не вірила…

Віра взяла під руку маму і Бекіра. Утрьох вони попрямували до села…

Віра безупинно розповідає про те, як почала шукати батька, як склали екзамени в школі, про однокласників і про свого друга — Павлика Степаненка. Здається, ця дівчинка — найщасливіша людина на світі.

Коли прийшли в село, вони домовились зустрітися увечері в Раї Губанової.

— Я до тебе зайду, — сказала Люба і, прощаючись, прихилилася щокою до його плеча.

— А тато не піде з нами додому? — спитала Віра, нерозуміюче глянувши на маму, потім на Бекіра.

— Ні, він зупинився в своєму домі, — промовила Люба і тут же додала: — в домі, де раніше жив… Його речі в домі Варвари Петрівни.

— Ну й що, нехай до нас в дім принесе, добре, тату? Принесеш? — вона з надією дивилася на нього.

Бекір згадав, що жодного разу не був у Люби вдома. Тоді побоювався її батька. Зараз Бекір зрозумів, що Люба й сама не дуже цього хоче. У обох сім’ї, своє життя.

— Тату, ти повинен побачити мою кімнату, мусиш знати, як живе твоя дочка! — наполягала Віра.

Бекір обійняв її за плечі:

— Я зайду й обов’язково подивлюся твою кімнату.

— Ти приїхав до мене і повинен жити в нашому домі.

— Що ти кажеш! — докірливо промовила мати, — ти ж знаєш, що в Бекіра Асановича…

— У батька, — поправила її дочка.

— Гаразд, в тата є сім’я, якщо він зараз зупиниться у нас, то що казатимуть люди? Сама подумай.

Радість погасла в очах дівчинки. Вона замовкла. Бекір відчув провину перед дівчинкою. Він хотів її підбадьорити, але чомусь не знайшов слів.

Почало смеркатися, удалині зникли ліс і гори. Із сусідньої вулиці, здіймаючи куряву, завернув "газик" і зупинився біля них. Дверцята легковика відчинились і з нього по-молодецькому вистрибнув чоловік років п’ятдесяти й підійшов до них.

— Любов Михайлівно, весь день шукаю вас, — сказав він і з-під густих брів кинув погляд на Бекіра.

— Наш гість, колись ми вчилися в одному класі, нині живе в Ташкенті, за фахом — селекціонер, — відрекомендувала його Люба.

Чоловік подав руку:

— Юхим Тимофійович, голова колгоспу.

Він відвів Любу вбік, щоб обговорити важливі колгоспні справи. В тому, як говорив цей рослий чоловік, в його рухах була видна віра в себе, сильна воля.

Люба і Юхим Тимофійович йшли дорогою, розмовляючи упівголоса, а машина повільно їхала за ними.

Віра, сумно глянувши на Бекіра Асановича, спитала:

— Ти скоро поїдеш, так?

— Пам’ятаєш, ти в листі писала, що хотіла б подивитися місто Ташкент, може, разом поїдемо?

Віра, певно, забувши, що вона вже не маленька дитина, повисла на шиї в Бекіра Асановича і, підігнувши ноги, почала дригати ними. Бекір, який не очікував такої реакції на свої слова, ледь втримався на ногах…

* * *

Вірочка клопочеться по дому, допомагає накривати на стіл, а сама погляду не відводить од вікна, чекає когось. Усі знають, кого вона жде.

Бекір вдає, що нічого не знає, але дуже хотів би, щоб Павло прийшов. "Він обов’язково повинен прийти!".

Варя вже почала носити на стіл гарячі страви. Бекір Асанович почувався щасливим в Любинім домі, до якого мріяв потрапити в дитинстві.

Коли сидиш з друзями — не помічаєш, як спливає час. Віра вже кілька разів запитувала в Бекіра:

— Тату, ми не запізнимось?

— Не запізнимось, — відповідає він, але роззирається навсібіч з надією, що Павло прийде попрощатися. Бекір і сам уже часто поглядає на годинник. Люба домовилася з водієм, він має приїхати о п’ятій. Голова колгоспу Юхим Тимофійович ще в Москві, тому його "газик" стоїть на приколі.

Однокласниця Рая, добряче підпивши, поплескуючи Бекіра по спині, каже:

— Не хвилюйся, водій свою справу знає, за дві години довезе тебе до Сімферопольського вокзалу.

У цей час долинув шум автомашини. Усі підвелися зі своїх місць і вийшли надвір. Друзі тиснуть Бекірові руку, прощаються. Бекір обійняв Варвару Петрівну, пригорнув до грудей. Вона переживала, щоб не заплакати, тому що знала, заплаче вона, — Бекір також не стримається.

— Я обов’язково напишу вам, — сказав він, і швидко відчинив дверцята машини. Він сів на заднє сидіння поруч з Любою, а Віра — біля водія. Водій — молодий хлопець, почав щось говорити до Віри, але дівчина була сумна і все дивилася у віконце машини. Водій просигналив, і машина рушила з місця.

Вони їдуть дорогою, обабіч якої ростуть тополі. Віра здригнулась від несподіванки: чоловік, який сидів на узбіччі, підхопився на ноги і вийшов на середину дороги.

— Пав-ло! — водій натиснув на гальма.

Віра миттю вистрибнула з кабіни і, підійшовши до Павла, збентежено зупинилась. Павло взяв її за руку…

Незабаром Віра з розпашілим обличчям і повними радості очима вернулася до машини.

Водій справді добре вів машину. І менше, ніж за дві години, доїхав би до Сімферополя, але раптом у машини застукотів двигун. Водій зупинив машину і, відкривши капот, почав копатися в моторі.

Бекір і Люба вийшли з машини, щоб трохи пройтись. Люба взяла його під руку і вони пішли по асфальту. Багато хотілося сказати Бекіру, але він мовчав.

— Бекіре, я пам’ятаю все, що тоді відбувалось. Ми були тоді ще дітьми, багато чого не розуміли, але наші почуття були чистими, як сльоза. Я згодом зрозуміла, як дуже я тебе любила… А ти? — зупинившись, Люба зазирнула в очі Бекіру.

— Я також любив.

— А чому тоді ні словом не обмовився про це?

— Я соромився цього слова, але знав, що не зможу жити без тебе…

— Але ж живеш?..

Бекір нічого не відповів, вони мовчки йшли дорогою.

Наздогнавши, машина зупинилася біля них. Решту дороги вони їхали мовчки. Через деякий час стемніло, водій увімкнув фари.

Люба мовчала, вона про щось думала, переживала… Адже уперше так далеко відправляє свою дитину, їй ще тільки сімнадцять. Незважаючи на те, що має атестат зрілості, для матері вона ще дитина.

Машина мчить на великій швидкості. Тільки в’їхавши у місто, водій поїхав повільніше. Коли вони приїхали на вокзал, залишалося кілька хвилин до відправлення поїзда. На пероні було людно.

Люба не втрималась, заплакала, пригорнувши Віру до грудей. Водій заніс їхні валізи до вагона. З гучномовця долинуло прохання до проводжаючих залишити вагони. Люба щось говорить дочці, дає їй останні напучення. Віра, обійнявши матір, поцілувала її щоки, очі і застрибнула до вагона.

Бекір, взявши Любу за плечі, поцілував її очі. А вона дивиться на Бекіра, начеб бачить востаннє і хоче назавжди запам’ятати його…

Поїзд рушив.

— До побачення! — сказав Бекір і неохоче відпустив її руку.

Люба витерла сльози і усміхнулась.

— Тату! — погукала Віра.

Бекір біг поруч з поїздом, що вже набирав швидкість і, нарешті, застрибнув до тамбура.

Увійшовши до вагона, вони дивилися у вікно на перон, що залишився позаду. Люба махала вслід рукою, Віра щось гукала, притиснувшись чолом до скла, з її очей котилися сльози… Поїзд швидко виписав дугу і вокзал сховався за гіллям розлогих дерев…

Поїзд уже набрав швидкість, Віра і Бекір мовчки дивляться туди, де залишилася Люба… Незабаром і міст через Салгир, і місто лишилося позаду. Поїзд мчить степом, миготять далекі вогники. А перед очима й досі Люба.

— У Москві будемо чотири дні, — сказав Бекір, щоб перервати затяжну мовчанку. — Підемо до Мавзолею. Всяк, хто уперше потрапляє до Москви, обов’язково буває там…

— Тату, а ти поведеш мене в Третьяковку? — запитала Віра.

— Обов’язково підемо в Третьяковську галерею і в музей Пушкіна. Люди, які відвідують ці місця, добрішають душею. Якщо поталанить купити квиток, можна і у Большому театрі оперу послухати.

— Я твори Пушкіна дуже люблю.

Вона прочитала напам’ять пушкінський вірш. Сама того не помічаючи, під час розмови Віра написала пальцем на запотілому склі літеру "П".

— Якщо я бачу людину з книгою Пушкіна в руках або зі скрипкою, я задумуюсь. Чомусь упевнена, що такі люди не можуть завдати зла іншим, — сказала вона.

— А якщо цей чоловік буде трактористом? — сказав Бекір, дописавши на склі решту літер — "Паша".

Віра здивовано подивилася на нього, не розуміючи, як це батько вгадав її думки. Усміхнулась, одначе літери не стерла.

— Він ні на кого не схожий…

— Яка професія тобі подобається?

— Які чудові вірші писав Пушкін, як чудово володів скрипкою Паганіні, а полотна Рафаеля… Я хочу бути також талановитою, як вони. Не обов’язково писати вірші, грати на скрипці, малювати картини, якими захоплюватиметься весь світ. Не має значення, буду трактористкою, швачкою чи лікарем. Головне — бути справжньою, доброю людиною. Правда?

Бекір Асанович ствердно кивнув головою, встав. Під ногами щось затріщало. Глянувши на підлогу, він побачив розсипану жменьку пшениці, схоже, що хтось заносив до купе дірявий мішок із зерном.

Віра й Бекір Асанович, схилившись, почали збирати пшеничне зерно. Віра випросталась, подмухала на долоню, з зерен злетів пил і вони засяяли, як золото.

— Дивись, ніби золото!.. — потім простягнувши руку крізь відчинене вікно, висипала зерна зі словами: — Нехай пташки поклюють!

— Я навчу тебе найкориснішої для людей професії, — сказав Бекір, погладивши її спорожнілу долоньку і поклавши в неї зерна, які підібрав сам.

Віра не викинула їх через вікно, а затиснула в долоні.

Розрізаючи нічну тишу, поїзд мчить і мчить уперед. Колеса дзвінко вистукують свою мелодію. Зрідка за вікном миготять вогні і знову зникають в нічній темряві.

Бекір в задумі стоїть біля вікна і йому здається, що Люба все ще махає рукою їм услід… Але в її очах уже немає сліз.

Переклад з кримськотатарської

Данила КОНОНЕНКА